

Туркменістан: шлях до нейтралітету

В'ячеслав Соколов,

доктор історичних наук,
професор кафедри політології

Одеського державного економічного університету

Руслан Бахтиєв,

аспірант кафедри політології

Одеського державного економічного університету

Нейтралітет у класичному його розумінні визначається як „правова позиція, відповідно до якої держава або не бере участі у війні, або дотримується політики неучасті у війні. Нейтрал має право вимагати поваги від сторін, що воюють, у відповідь на його строгий нейтралітет” [7, с. 369]. Що стосується нейтралітету Туркменістану, то слід мати на увазі, що, по-перше, ця країна відразу, як тільки стала на шлях самостійного розвитку, заявила про свій нейтралістський курс, а по-друге, гарантом його нейтралітету стала Організація Об'єднаних Націй - уперше за всю історію міждержавних відносин.

12 грудня 1995 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію про „Постійний нейтралітет Туркменістану”. Тим самим міжнародна спільнота визнала особливий статус молодій державі. В резолюції говорилося, зокрема, що ООН „визнає і підтримує проголошений Туркменістаном статус постійного нейтралітету; закликає держави-члени Організації Об'єднаних Націй поважати цей статус Туркменістану, визнаючи також його незалежність, суверенітет і територіальну цілісність” [1, с. 138]. За цю резолюцію проголосувало 185 держав-членів ООН.

Цій події передувала тривала й наполеглива робота керівництва країни, очолюваного президентом С. Ніязовим. Вона розпочалася відразу після проголошення Туркменістаном незалежності 27 жовтня 1991 року. До речі, цей день збігся з іншою історичною для туркменського народу датою – 27 жовтня 1924 року було утворено Туркменську Радянську Соціалістичну Республіку, яка увійшла до складу СРСР у травні 1925 року.

В день проголошення незалежності країни було ухвалено конституційний закон (на той час Конституції країни ще не було прийнято) „Про незалежність і основи державного устрою Туркменістану”. Цим було

покладено початок державного будівництва, визначення внутрішнього і зовнішнього політичного курсу країни. Подальші перспективи визначалися у прийнятій 18 травня 1992 року Конституції Туркменістану.

Конституція країни цілком відповідала положенням основних міжнародних документів – Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакту про економічні, соціальні й культурні права та Факультативному протоколу до цього акту.

Другий розділ Конституції присвячений основним правам, свободам і обов'язкам людини і громадянина [2, с. 8 - 13].

Відповідно до Конституції Туркменістану, 1992 року було створено парламент (Халк Маслахати) – вищий представницький орган влади, який згодом ухвалив низку законодавчих актів, які визначили сутність нейтрального статусу країни. В наступні роки керівництво країни зуміло переконати міжнародну спільноту у щирості своїх намірів щодо реалізації свого нейтралістського зовнішньополітичного курсу.

Один з перших зарубіжних офіційних візитів президента С. Ніязова було здійснено до Турецької Республіки (2 - 4 грудня 1991 року). Цей вибір не був випадковим. За словами туркменського лідера, обидві країни мають багато спільного: у них „досить міцні родинні зв'язки, адже турки і туркмени прямі нащадки огузів-сельджуків” [3, с. 90]. Разом з тим, Туркменістану було важливо заручитися визнанням Туреччини свого статусу незалежної, нейтралістської держави. Туреччина стала першою країною, з якою було встановлено дипломатичні відносини. Це мало велике значення ще й тому, що в ці роки Туреччина розгорнула політику економічного лібералізму, уміло використовуючи ринкові механізми; уперше за всю свою історію вона досягла 8 % приросту ВВП, збільшивши ВНП на душу населення більше, ніж на 3 мільйони доларів США [8, с. 145].

Таким чином, інтерес Туркменістану до Туреччини визначався не тільки етнічною спільністю, близькістю релігійної віри, але й перспективами взаємовигідної економічної співпраці. Президент Туреччини Т. Озал, підписуючи угоду про дружбу і співробітництво між двома країнами, говорив, зокрема, саме про економічну співпрацю, яка „створює міцний фундамент для турецько-туркменських відносин” [3, с. 91].

1 грудня 1991 року в Ашгабаті побував з офіційним візитом міністр закордонних справ Ісламської Республіки Іран А. Велаяті, а вже 26 грудня того ж року С. Ніязов одержав запрошення відвідати Іран. Тоді ж надійшла пропозиція президентові Туркменістану від керівника Лівії М. Каддафі відвідати його країну.

Таким чином, фактально з перших днів свого існування Туркменістан одержав міжнародну підтримку, насамперед країн ісламського світу.

У перші тижні 1992 року в Ашгабаті побували з офіційними візитами віце-президент Афганістану А. Хатеф (було встановлено дипломатичні відносини), делегація Королівства Саудівська Аравія (підписано угоду про встановлення дипломатичних відносин), делегації Кувейту і Бангладеш.

2 березня 1992 року Туркменістан став членом Організації Об'єднаних Націй.

18 - 20 квітня того ж року президент С. Ніязов відвідав з офіційним візитом Індію.

Слід зазначити, що початок 1990-х років був досить складним, навіть драматичним періодом для Туркменістану, який ще перебував в складі СРСР. Якщо до 7 грудня 1991 року, тобто до оприлюднення Заяви керівників Білорусі, України і Російської Федерації про ліквідацію Радянського Союзу була якась надія на підписання (або хоча б обговорення) договору про Союз Суверенних Держав, пропонуваного М. Горбачовим, то потім усе завалилося. На саміті в Алма-Аті 21 - 22 грудня 1991 року очільники колишніх союзних республік заявили (або підтвердили), що СРСР припинив своє існування. У нову співдружність (СНД) крім РФ, України і Білорусі увійшло ще вісім республік: Азербайджан, Вірменія, Киргизстан, Казахстан, Молдова, Таджикистан, Узбекистан і Туркменістан. Однак проблеми, які доти нагромаджувалися, цим вирішені не були. Це підтвердили й рішення, ухвалені на зустрічі країн СНД у Мінську 31 грудня 1991 року. Саме тут президент С. Ніязов висловив особливу позицію з низки питань, зокрема щодо створення системи збройних сил і прикордонних військ СНД.

Туркменістан послідовно дотримувався курсу на здобуття нейтралітету. На конференції глав держав і урядів країн-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) у Гельсінкі президент С. Ніязов виступив з промовою, у якій підкреслив: „Невтручання у внутрішні справи інших держав - позитивний нейтралітет - ось русло політики, у фарватері якої буде йти незалежний Туркменістан” [4, с. 67].

У травні - грудні 1992 року С. Ніязов здійснив офіційні візити до Туреччини, Фінляндії, Російської Федерації, Ірану, КНР, Катару, Кувейту. Тоді ж відбулися зустрічі з державними, релігійними, громадськими діячами і представниками ділових кіл Малайзії, Саудівської Аравії, Бахреїну, Румунії, Данії, Японії, Німеччини, Швейцарії, США, України, Вірменії. Відбулися також зустрічі з представниками багатьох міжнародних організацій. І тут спостерігався взаємний інтерес: у Туркменістану – до провідних світових держав, країн-сусідів, країн-членів СНД, а також до країн, багатих на нафту, чий досвід бажано було використати. У свою чергу, кожна з названих країн керувалася корисливими мотивами, які спонукали їх зміцнювати зв'язки з молодогою нейтральною державою.

1993 рік ознаменувався важливими візитами президента Туркменістану до США, Великої Британії, Франції, Бельгії, де він зустрічався з державними і громадськими діячами, промисловцями. В результаті західні країни активізували співробітництво з Туркменією, насамперед в економічній галузі, адже ця країна є одним з основних постачальників вуглецевої сировини в Європу. Прикметно, зокрема, що бесіда С. Ніязова з президентом Франції Ф. Міттераном замість запланованих 30 хвилин

тривала 1 годину 20 хвилин. Хід зустрічі транслиували національне телебачення і радіо, звіт про неї опублікувала французька преса. В другий день візиту президент Туркменістану зустрічався з представниками провідних французьких фірм, з якими обговорювалися перспективи співробітництва в галузі авіації, комунікацій, автотранспорту, будівництва, газопостачання.

В Брюсселі С. Ниязов відвідав штаб-квартиру НАТО, де зустрівся з Генеральним Секретарем цієї організації М. Вернером. Основна тема бесіди – нейтралітет Туркменістану.

1994 року візити, зустрічі, консультації президента Туркменістану з провідними зарубіжними політиками продовжилися. Важливими, зокрема, були переговори в Ірані, Малайзії, Індонезії, Туреччині, Пакистані, Австрії, Румунії, Словаччині. У резолюції, прийнятій на саміті III наради Організації екологічного співробітництва 14 березня 1995 року, країни-учасниці цієї організації підтримали звернення Туркменістану до ООН щодо визнання його статусу як нейтральної держави. У ній говорилося, що „Туркменістан конституційно бере на себе зобов'язання як постійно нейтральна держава і готовий виступати як миротворчий центр у регіоні при відповідних міжнародних гарантіях” [3, с. 244].

Туркменістан особливого значення надавав сприйняттю і підтримці ідеї його нейтралізму країнами СНД. Адже позиція Туркменістану дисонувала спробам якомось об'єднати колишні республіки СРСР.

Та саме в 1990-і роки республіки СРСР обирали свої шляхи розвитку, визначали свою політичну орієнтацію. Республіки Балтії відразу взяли курс на європейську інтеграцію. Таким же шляхом намагалися піти Молдова і Грузія. Україна дотримувалася так званої багатовекторної політики. Вірменія орієнтувалася на Росію, на її підтримку (в умовах протистояння з Азербайджаном щодо Карабаху). Узбекистан, Казахстан, Киргизія формували власний напрям, напрям азійської орієнтації. В Таджикистані розгорнулася громадянська війна.

Нейтралізм Туркменістану виявився у цій ситуації особливим шляхом, який визначав, насамперед, відносини з Російською Федерацією. Важливим для розвитку відносин двох країн був візит С. Ниязова в Москву 17 - 19 травня 1995 року, у ході якого відбулися його зустрічі з президентом РФ Б. Єльциним, прем'єр-міністром В. Черномірдіним, іншими офіційними особами. У ході цього візиту було підписано 23 двосторонні документи. Головними були договори про правовий статус громадян Російської Федерації, які постійно проживають у Туркменістані, і громадян Туркменістану, які постійно проживають у Росії; про співробітництво у справі забезпечення прав російської меншини в Туркменістані і туркменської меншини в РФ. Важливою була й угода про основні принципи і напрями економічного співробітництва на період до 2000 року та угода про транспортний коридор „Північ – Південь” через територію Туркменістану. Крім того, було підписано договори про спільне освоєння туркменських

нафтових і газових родовищ: передбачалися гарантії і державний захист спільних проектів у галузі нафтової і газової промисловості, а також створення акціонерних компаній з розробки нафтових і газових родовищ Туркменістану. Конкретизація і поглиблення відносин – ось визначальна риса взаємодії двох країн у довгостроковій перспективі. У спільній заяві від 18 травня 1995 року за підсумками офіційного візиту С. Ніязова в Москву зазначалося: „Президент Росії з повним розумінням сприйняв дані президентом Туркменістану положення щодо змісту політики нейтралітету, у тому числі в аспектах відносин з Росією й участі в СНД” [5].

Засідання глав тюркомовних держав у Бішкеку (Киргизія) 27 - 28 серпня 1995 року стало, по суті, останньою зустріччю президента С. Ніязова з главами країн-членів СНД – Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Узбекистану, підтримка яких була для Туркменістану дуже важливою. Тим більше, що ця зустріч відбувалася напередодні ювілейної сесії ООН 19 - 23 жовтня 1995 року, де мала бути озвучена позиція Туркменістану про надання йому статусу нейтральної держави.

Міжнародна конференція „Нейтралітет Туркменістану і міжнародні відносини в Азії”, що відбулася у вересні 1995 року в Ашгабаді, у підсумковій резолюції теж висловилися за внесення до порядку денного чергової сесії Генеральної Асамблеї ООН питання про офіційне міжнародно-правове визнання нейтрального статусу Туркменістану. Згодом у російській газеті „Деловой мир” була опублікована стаття С. Ніязова, у якій він викладав основні теоретичні положення і практичні висновки стосовно одержання Туркменістаном статусу нейтральної держави. Ці висновки зводилися до наступного [цит. за 1, с. 48 - 49]: нейтралітет - це особлива відповідальність, яку Туркменістан бере на себе; постійний нейтралітет - це постійний політичний суверенітет і постійна політична незалежність; незалежний Туркменістан будує свою політику строго на основі власних рішень і власного бачення проблем; туркменський народ схвалює миротворчий курс держави на шляху його інтеграції у світову спільноту; нейтральний Туркменістан, розташований на перетині євразійський шляхів, який поєднує в собі культурну й духовну близькість до ісламського світу й одночасно дотримується світськості та демократії як моделі свого розвитку, об'єктивно покликаний відігравати важливу роль у налагодженні зв'язків між Сходом і Заходом, у зміцненні миру в середньоазійському регіоні.

На зустрічі глав держав і урядів країн-учасниць Руху неприєднання, що відбулася в Колумбії, загальна резолюція була доповнена пунктом про підтримку нейтрального статусу Туркменістану.

Таким чином, міжнародна спільнота, ознайомившись з пропозицією Туркменістану про визнання його як країни з нейтральним статусом, підтримала цю ідею. Чотирирічна наполеглива робота керівництва Туркменістану дала позитивні результати: 12 грудня 1995 року Генеральна

Асамблея ООН ухвалила Резолюцію 50/80 під назвою „Постійний нейтралітет Туркменістану”. В ній говорилося, що Організація Об'єднаних Націй визнає і підтримує проголошений Туркменістаном статус постійного нейтралітету. Відтак Туркменістан став першою державою у світі, чий нейтральний статус визнала світова спільнота в особі ООН.

У світовій історії проблема нейтралітету не є новою. У чому ж особливість проголошення нейтрального статусу конкретної країни наприкінці ХХ століття?

По-перше, Туркменістан добивався недопущення будь-якого тиску на себе ззовні, у тому числі й збройного. По-друге, нова державна модель (нейтралітет) з'явилася в умовах завершення блокової конфронтації на ідеологічній основі (розвал СРСР, соціалістичної системи в цілому). По-третє, у новому, так званому безполосному світі є сили, які прагнуть добиватися своїх цілей будь-якими методами. Про це, зокрема, говорив у виступі на 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН С. Ніязов: „...оптимістичні прогнози на досягнення загальної безпеки після закінчення „холодної війни”, на жаль, не виправдалися. Нові реалії не вирішили старих проблем, а поява нових незалежних держав породила нові конфлікти в різних регіонах планети” [цит. за: 1, с. 115].

„Озброївшись” нейтралітетом, Туркменістан став позаблоковою державою, яка не має жорстких зобов'язань, що передбачають колективну відповідальність; не бере участі у війнах і військових конфліктах; не має ядерної, хімічної та інших видів зброї масового ураження; не розміщує на своїй території військові бази інших держав. Це забезпечує йому широкі можливості для стабільного економічного розвитку, що є основою вирішення важливих внутрішньополітичних завдань.

У зв'язку з прийняттям Резолюції ООН 50/80 від 12 грудня 1995 року в Туркменістані було прийнято: Закон „Про внесення змін і доповнень до Конституції Туркменістану”, Конституційний Закон „Про постійний нейтралітет Туркменістану”, Концепцію зовнішньої політики Туркменістану як нейтральної держави, Декларацію про міжнародні зобов'язання нейтрального Туркменістану в галузі прав людини, указ президента „Про встановлення національного свята Туркменістану - Дня нейтралітету”, указ президента про створення Інституту прав людини, демократизації суспільства і держави (нині це Туркменський національний інститут демократії і прав людини при президентові Туркменістану). Ці документи присвячені головній меті - захистити конституційно, юридично положення, пов'язані з нейтральним статусом країни.

Нинішній стан Туркменістану поки що не має історичних і політичних аналогів - його визнала міжнародна організація, підтримала світова спільнота. Туркменістан підтримує нині дипломатичні відносини з 122 державами світу, є членом понад 40 міжнародних організацій. Новий президент Туркменістану Г. Бердимухамедов неодноразово заявляв, що його країна „буде наполегливо й послідовно продовжувати

зовнішньополітичний курс, біля джерел якого стояв великий Сапармурат Туркменбаші” [6, с. 105].

Час, що минув після 1995 року, засвідчив правильність рішення щодо нейтралітету: Туркменістан динамічно розвивається в економічній, культурній, соціальній сфері, зміцнює своє міжнародне становище. Його вибір дав можливість країні стати учасником важливих регіональних проектів, зміцнити двосторонні зв'язки з багатьма державами світу.

Література:

1. **Соколов В. Н.** Страна в Каракумах (Туркменистан: на пути постоянного нейтралитета). – Одесса, 2002. – 162 с.
2. Конституция Туркменистана. – Ашгабат: изд-во „Туркменистан”, 1997.
3. Дипломатия Туркменбаші: через нейтралитет к новому миру. – Ашгабат: ТДН, 2001. – 493 с.
4. **Сапармурат Ниязов.** Независимость. Демократия. Благополучие. – Кн. I. – Ашгабат: Рух, 1994. – 130 с.
5. „Туркменская искра”. – 1995. – 24 мая.
6. Политика президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова по новому возрождению страны. 16-й годовщине независимости Туркменистана посвящается. – Ашгабат: Главное архивное управление при Кабинете Министров Туркменистана. Архивный фонд Президента Туркменистана, 2007. – 136 с.
7. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: ИНФРА – М, Изд-во „Весь мир”, 2001. – 768 с.
8. **Головченко В., Кравчук О.** Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія: Навчальний посібник. – К.: ЗАТ „Нічлава”, 2006. – 336 с.